

**Ольга ЄРШОМЕНКО,**  
*orcid.org/0000-0001-8339-3812*  
кандидат педагогічних наук, доцент,  
докторант кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти  
Української інженерно-педагогічної академії  
(Харків, Україна) [mishola@ukr.net](mailto:mishola@ukr.net)

## СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «АДАПТАЦІЯ» В МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ АСПЕКТІ

У статті проаналізовано різні підходи до тлумачення сутності поняття «адаптація». Розглянуто наукові дослідження різних часів у міждисциплінарному науковому просторі (біології, філософії, кібернетики, управління, психології, соціології, педагогіки). Підкреслено необхідність осмислення сутності поняття «адаптація» для подальшого включення механізмів адаптації та грамотної побудови адаптивної траєкторії розвитку особистості в освітньому процесі. За результатами дослідження з'ясовано, що адаптацію розглядають у різних науках як в широкому – пристосування до середовища, так і у вузькому сенсі – відображає лише аспект, що належить до індивідуального розвитку організму. Адаптація має свої види: генотипічну, фенотипічну адаптації; рівні: фізіологічний, психічний, соціальний; форми: прогресивна, ідіоадаптація, регресивна або активна і пасивна. У статті автором уточнена позиція щодо активної та пасивної адаптації у педагогічному процесі. Під активною адаптацією розуміємо активізацію власних дій, самостійний пошук інформації, адаптацію до швидкозмінюваних умов, досягнення поставленої мети. Пасивною адаптацією вважаємо бездіяльність, розгубленість і дезадаптацію студента, який за певних причин не активізується в освітньому процесі та потребує додаткового супроводу від викладача. Автор погоджується, що під адаптацією можна розглядати не тільки здійснення діяльності особистості у напрямі власних змін, тобто активне пристосування особистості як реакцію на зміни оточуючого середовища (маються на увазі осмислені дії та вчинки, пошук власних шляхів, адаптивних механізмів особистого розвитку в постійно змінюваному середовищі), але й як взамоадаптацію, коли людина впливає на зміни середовища, бо людина може регулювати не тільки свої стосунки та власні якості особистості, а й середовище, в якому знаходиться.

**Ключові слова:** адаптація, пристосування, оптимізація, види адаптації, форми адаптації, рівні адаптації, взамоадаптація.

**Olha YEROMENKO,**  
*orcid.org/0000-0001-8339-3812*  
Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor,  
Doctoral Student of the Department of Pedagogy, Methods and Management of Education  
of the Ukrainian Engineering Pedagogics Academy  
(Kharkiv, Ukraine) [mishola@ukr.net](mailto:mishola@ukr.net)

## THE CONCEPT OF “ADAPTATION” FROM AN INTERDISCIPLINARY PERSPECTIVE

The article provides an analysis of different approaches to interpreting the concept of “adaptation”. The scientific achievements of different periods within the interdisciplinary scientific space (biology, philosophy, cybernetics, management, psychology, sociology, pedagogy) have been considered. The need for understanding the essence of the concept of “adaptation” has been emphasized for further inclusion of adaptation mechanisms and competent construction of the adaptive trajectory of personality development in the educational process. Based on the outcomes of the study it has been found that adaptation is considered in the various sciences, both in a broad sense – adaptation to the environment, and in a narrow one – reflects only the aspect related to the individual development of the body. There are several types of adaptation: genotypic, phenotypic adaptation; levels: physiological, mental, social; forms: progressive, idioadaptation, regressive or active and passive.

The author of the article clarifies the attitude towards active and passive adaptation in the pedagogical process. Active adaptation refers to activation of own actions, independent search for information, adaptation to rapidly changing environment, achievement of the set goal. Passive adaptation refers to inactivity, confusion and disadaptation of a student, who for some reasons has not been activated in the educational process and requires additional support from the teacher.

The author accepts that adaptation should be seen not only as the activity of an individual towards own progress, that is, the active adaptation of an individual, as a response to changes in the environment (this refers to meaningful actions and behavior, search for their own ways, adaptive mechanisms of personal development in an ever-changing environment), but also as a mutual adaptation when a person affects the changes of the environment, since a person can regulate not only his or her own relationship and personal qualities, but also the environment in which he or she finds him/herself.

**Key words:** adaptation, adjustment, optimization, types of adaptation, forms of adaptation, levels of adaptation, mutual adaptation.

**Постановка проблеми.** Перед сучасною освітою висувають нові вимоги, пріоритетом яких є інноваційний розвиток. У його основі лежить забезпечення динамічної та системної адаптації освітнього середовища, що є складним і відповідальним завданням. Швидкий темп життя, наявність великих обсягів освітньо-наукової інформації, перехід до ринкових відносин, кризовий характер освітніх перетворень спричиняє включення адаптивних процесів в освіті. Отже, останнім часом підвищується актуальність адаптації учасників освітнього процесу до швидкозмінюваного освітнього середовища. Основне завдання викладача – розібратися в сутності поняття «адаптація» для подальшого включення її механізмів та грамотної побудови адаптивної траєкторії розвитку особистості.

**Аналіз досліджень.** Питанню адаптації приділяли увагу багато дослідників з різних часів та різних наукових галузей: Д. Агланов, Г. Балл, А. Георгієвський, В. Гриценко, Ху Жунсі, В. Зубченко, Д. Колесов, А. Маклаков, Е. Маркарян, Ф. Меерсон, І. Микитюк, О. Мороз, А. Петровський, Ж. Піаже, В. Платонов, Л. Растрігін, І. Совйов та інші. На сучасному етапі наукових досліджень питанню адаптації присвячені роботи К. Андросович, Л. Бондар, Т. Буяльської, Н. Каут, Т. Коленіченко, Н. Шепель, О. Шльонської та інших. Проте, незважаючи на значний інтерес учених до пояснення явища адаптації, однозначного формулювання цього поняття допоки не існує. Тому виникає необхідність дослідити еволюцію поняття «адаптація» для формулювання його сутності у рамках нашого дослідження.

**Метою статті** є відстеження існуючих підходів до тлумачення поняття «адаптація» у міждисциплінарній галузі на основі аналізу наукових підходів вітчизняних та зарубіжних дослідників.

**Виклад основного матеріалу.** Дослідження поняття «адаптація» протікають у міждисциплінарному науковому просторі. Інтерес до цього поняття відстежується з боку різних наук – біології, медицини, філософії, соціології, кібернетики, управління, математики, техніки, педагогіки і психології. У кожній науці трактування цього поняття різні. Наприклад, розгляд поняття «адаптація» як характеристики життєдіяльності людського організму в нормі та навіть патології розкрито у концепції «хвороба-адаптація» і застосовується в медицині; поняття «адаптивні системи», під якими маються на увазі апарати, що самоналаштовуються зі зворотним зв'язком (приймально-передавальні пристрої, автоматичні системи управління виробничими процесами і таке

інше) використовується у техніці та кібернетиці; асоціація поняття адаптації з процесом і результатом встановлення гармонійних взаємин між особистістю і соціальним мікросередовищем простежується в соціології, психології та педагогіці тощо (Георгиевский, 1989: 37).

Поняття «адаптація» спочатку застосовувалося на рівні біологічних структур. У 1865 році німецький фізіолог Ауберт вперше ввів у науковий обіг термін «адаптація» у значенні пристосування. Згодом, з визнанням і затвердженням вчення Ч. Дарвіна, поняття «пристосування» стало одним із найважливіших у науках про життя. В історії біологічної науки проблема адаптації отримала суто наукове пояснення лише у другій половині ХХ століття (Шепель, 2016: 41).

Початковий аналіз наукових джерел дає можливість відстежити розрізненість точок зору дослідників стосовно класифікування підходів до визначення поняття «адаптація». Так, дослідник еволюції адаптації А. Георгієвський розподіляє всі підходи до визначення поняття «адаптація» на три групи: 1) тавтологічні – за значенням пристосування організмів до середовища; 2) визначення через «головну» ознаку, виділяючи біохімічну, морфологічну, фізіологічну, поведінкову адаптації; 3) полісемантичні – розглядають адаптацію і як процес, і як результат (Георгиевский, 1989: 54).

Спрощену класифікацію пропонує Е. Маркарян. Він підкреслює процесуальність характеру поняття адаптації та розділяє усі існуючі його визначення в широкому (пристосування) та вузькому (мультидисциплінарному) сенсі. На його думку, поняття адаптації у широкому сенсі ґрунтується на історичному (еволюційному) принципі, що враховує сам генезис адаптивних норм реакцій під дією природного відбору. Натомість у вузькому сенсі воно відображає лише аспект, що належить до розвитку окремої істоти, тобто реалізацію адаптивної норми реакції в процесі індивідуального розвитку організму (Маркарян, 1983).

Розглядаючи *біологічний аспект* адаптації, дослідник В. Платонов узагальнив, що під адаптацією розуміють здатність усього живого пристосуватися до умов навколишнього середовища і в цьому розумінні виділяє 2 види адаптації:

– генотипічну адаптацію, що лежить в основі еволюції, являє собою процес пристосування до умов середовища популяцій шляхом спадкових змін і природного відбору;

– фенотипічну адаптацію – являє собою пристосувальний процес, що розвивається у окремого індивіда протягом життя у відповідь на дії різних факторів зовнішнього середовища. Цей вид

адаптації є предметом численних досліджень у самих різних областях практичної і наукової діяльності людини (Платонов, 2010).

У філософському аспекті адаптацію характеризують як особливу форму відображення впливів зовнішнього і внутрішнього середовища, що полягає в тенденції до встановлення з ними динамічної рівноваги. Адаптація є процесом активного відображення, що забезпечує самозбереження системи в її розвитку, фіксується у своїх результатах, виробляється по відношенню як до зовнішніх, так і до внутрішніх дій, проявляється як тенденція до встановлення певної міри гармонії системи із зовнішнім та внутрішнім середовищем.

На думку дослідника Ху Жунсі, адаптація з погляду філософії – це атрибут будь-якої живої істоти, що виявляється тоді, коли в системі її взаємовідносин із середовищем виникають значущі зміни. Оскільки і людина, і середовище постійно змінюються, то адаптація стає фундаментальною основою існування (Жунсі Ху, 2013: 2674).

Також адаптацію розглядають у системі «людина-культура-середовище» (антропологія) як результат пристосування, що здійснюється не тільки за допомогою культурних удосконалень, але і в результаті перебудов функціональних і структурних функцій організму. Будь-які подібні пристосувальні риси (біологічного або небіологічного порядку), що виникли природним чином або спеціально вироблені для успішного існування в даних умовах, називають пристосувальними або адаптивними змінами. Автор ідеї під пристосуванням (адаптацією) розуміє сам процес, під час якого організм пристосовується до умов навколишнього середовища; ступінь досягнутого пристосування (адаптація як результат пристосування); стратегію виживання, спрямовану на рішення «завдань», які ставить перед організмом середовище. Д. Атланов виділяє два супідрядних рівня адаптації: біологічний (постійна взаємодія зі змінами культурної і соціальної сфер) і соціальний (синтетичний) (Атланов, 2015).

Поняття адаптації пов'язують з кібернетичними категоріями саморегуляції і управління, де як механізм адаптації розглядається негативний зворотний зв'язок (реагування системи, що самоуправляється, на мінливі умови середовища). Застосовується воно тільки до характеристики цілісних систем. На думку А. Георгієвського, адаптивною може бути названа тільки внутрішньо організована система. Отже, на думку дослідника, поняття адаптації та організації нероздільні (Георгієвський, 1989: 140).

Аналіз наукової літератури свідчить, що ряд вчених адаптацію розглядають як процес, резуль-

тат і управління. Порівнюючи адаптацію з управлінням, зазначають, що це організація цілеспрямованого впливу на об'єкт, за якого досягаються задані цілі. Визначення мети і способів її досягнення характеризує адаптацію як процес. Поширена думка, що адаптацію як управління слід віднести до оптимізації в умовах перешкод. У процесі адаптації параметри об'єкта мають змінюватися так, щоб його показник якості досягав екстремального значення, незалежно від зміни ситуації. Тому, з урахуванням особливостей складних систем, адаптацію в широкому сенсі визначають як процес цілеспрямованої зміни параметрів і структури системи, який полягає у визначенні критеріїв її функціонування і виконання цих критеріїв (Растрин, 1981: 45).

Адаптація розглядається як процес автоматичного пристосування системи до зміни зовнішніх умов. Вимоги до такого процесу адаптації включають наявність свого алгоритму, максимально наближеного, раціонального для умов адаптації; має укладатися у певний час; склад вхідної інформації (моделі проблемної області) має бути вхідним параметром процесу адаптації і відображати всі зміни, що відбуваються в цій галузі (Бобко, 1991: 18).

Процеси адаптації завжди були пріоритетними для психології, де адаптивність розглядалася переважно як стійка властивість особистості. Адаптивність особистості має динамічну суть. Як зазначає ряд учених, поняття «адаптивність-неадаптивність» та «деадаптивність» людини як суб'єкта власної життєдіяльності відображають структуру і динаміку адаптивної активності, протікання адаптивних процесів. Таке представлення відображено у концепції неадаптивної активності, запропонованої В. Петровським, який адаптивність розглядає як тенденцію відповідності між цілями і результатами активності особистості, що досягаються у процесі діяльності (Петровський, 1992: 67).

Адаптацію як здатність організму, що допомагає впоратися з вимогами певної ситуації, пояснює з позиції «адаптації-деадаптації» Ж. Піаже. На його думку, адаптуватися у навколишньому середовищі організмові допомагає інтелект. Адаптація здійснюється за допомогою двох видів діяльності, що взаємодоповнюють один одного – асиміляції та акомодатії. За допомогою асиміляції людина адаптується до нового, розглядаючи це як вже щось знайоме. Залучення нової інформації як частини до вже існуючої схеми поведінки характеризується засвоєнням правил середовища. Акомодатія як доповнення

до асиміляції допомагає змінити розумові процеси індивіда у разі, коли новий об'єкт або ідея не узгоджується з його попередніми поняттями. Зміна схеми залучає нові категорії, чим впливає на перетворення середовища. Асиміляція досвіду, що не збігається з існуючими схемами, у кінцевому рахунку, спричиняє когнітивний конфлікт і зумовлює акомодацию цього досвіду. Кінцевим результатом такого процесу є адаптація – стан рівноваги між когнітивними структурами й оточенням. Отже, рівень психологічної адаптації визначається рівнем активності особистості і характеризується єдністю акомодации й асиміляції. Середовище впливає на особистість, яка вибірково сприймає і опрацьовує ці впливи відповідно до своєї внутрішньої природи, чим активно впливає на середовище. Звідси – адаптивна й одночасно адаптувальна активність особистості, механізм якої стає основою її поведінки і діяльності (Шльонська, 2013).

В. Зубченко визначає адаптивність як здатність особистості відповідати вимогам суспільства (Зубченко, 1996: 10).

І. Совйов під адаптивністю розуміє індивідуально-психологічну особливість особистості, що дозволяє успішно переадаптуватися до незвичних, змінених умов існування (Совйов, 1999: 12).

Дослідники О. Саннікова та О. Кузнецова виділяють внутрішню особистісну адаптацію як здатність особистості змінювати власні характеристики відповідно до перетворень власної внутрішньої середовища, адже життєво-необхідним є не тільки рівновага між індивідом та навколишнім середовищем, але й рівновага внутрішньої психічної системи організму (Саннікова, 2009: 29).

Отже, у психологічному аспекті адаптацію розглядають як здатність особистості або індивідуально-психологічну особливість (готовність внутрішньої системи), що допомагає протистояти та відповідати на зовнішні зміни.

У ході нашого дослідження встановлено, що дослідники виділяють три форми адаптації: *прогресивну* – безперервне пристосування до мінливих умов; *ідіоадаптацію* – пристосування до конкретних умов існування за допомогою певних змін у будові організмів, що не порушують загального рівня їхньої організації; *регресивну* – збереження старого змісту в новій формі або формальне прийняття людиною нових форм.

У деяких дослідженнях ми знаходимо уточнення щодо визначення прогресивної (активної) та регресивної (пасивної) форм адаптації. Так, у поняття адаптації активної дії (управління) зазвичай вкладають дві суті:

1) пристосування до фіксованого середовища (пасивна адаптація), де система, що адаптується функціонує так, щоб виконувати свої функції у даному середовищі найкращим чином, тобто максимізує свій критерій ефективності функціонування в даному середовищі;

2) пошук середовища, адекватного даній системі, де активна адаптація, навпаки, має на увазі або зміну середовища з метою максимізації критерію ефективності, або активний пошук такого середовища, де можна досягти бажаного комфорту (Растрингін, 1981: 8).

Слід зауважити, що дослідник Л. Растрингін формулює проблему адаптації як спосіб управління об'єктом в обставинах невизначеності середовища та самого об'єкту, що еквівалентне пошуковій оптимізації в обстановці перешкод. Адаптація протиставляється компенсації, для реалізації якої необхідно мати адекватну модель об'єкта. Також Л. Растрингін розділяє адаптацію за способами зміни об'єкта на параметричну адаптацію (якщо змінюються його параметри) і структурну (у разі зміни структури) (Растрингін, 1981: 38).

Ряд інших дослідників пояснюють пасивну і активну адаптації інакше. Під пасивною адаптацією вони розуміють самопристосування до змін, тоді як активна адаптація відбувається з елементом управління, що здійснює структурну адаптацію бази знань (Бобко, 1991: 34).

Ми не можемо спиратися на таке пояснення видів адаптації, адже у рамках нашого дослідження (освітній процес) пасивність розглядається з точки зору репродуктивності, тобто отримання знань відбувається за рахунок прослуховування та бачення інформації (педагог вимагає від студентів лише слухати та дивитися), а з боку студентів активної участі не проявляється. Тому вважати пасивну адаптацію як самопристосування ми не можемо. Коли студент виявляє активність, самостійно знаходить способи пошуку інформації, адаптується до швидкозмінюваних умов і досягає поставленої мети – це не може бути пасивністю. Ми розглядаємо цей процес як активну адаптацію. А під пасивною адаптацією вважатимемо бездіяльність розгубленість, дезадаптацію студента, який за певних причин не активізується в освітньому процесі та потребує додаткового супроводу від викладача.

Нашу позицію можна підсилити визначенням Г. Балла, який розглядає адаптацію як тенденцію до встановлення рівноваги між індивідом і середовищем за умови, що індивід (як активна підсистема) не руйнується, а визначені

параметри його функціонування підтримуються (Балл, 1989: 94).

Адаптацію дуже часто асоціюють зі стресом, реакцією на те, що відбувається. Так, Д. Колесов, розглядаючи адаптацію у стрес-системі, виводить поняття «адаптивний ефект». Процес психологічної адаптації дослідник позначає терміном «адаптування». Стан організму в результаті успішного здійснення цього процесу – «адаптованість». Розходження між станами організму до початку і після завершення процесу адаптації – «адаптивний ефект». Адаптивний ефект з багатьох причин залежить від форми адаптації (Колесов, 1987: 115).

Ф. Меерсон виділяє в адаптації до стресових ситуацій три рівні:

– фізіологічний, на якому простежуються етапи адаптації як адаптаційна реакція після початку дії подразника. Початковий етап – *термінова або недосконала адаптація*, тому що діяльність організму протікає на межі його фізіологічних можливостей, за майже повної мобілізації функціонального резерву і далеко не повною мірою забезпечує необхідний адаптаційний ефект. Довготривалий етап – *складна адаптація*, що виникає поступово, в результаті тривалої або багаторазової дії на організм факторів навколишнього середовища. Він розвивається на основі багаторазової реалізації «термінової» адаптації і характеризується тим, що в результаті поступового кількісного накопичення деяких змін, організм набуває нової якості – з неадаптованого перетворюється на адаптований. Така ж якісно складніша адаптація до навколишньої дійсності, що розвивається в процесі навчання на основі пам'яті мозку і проявляється виникненням нових стійких тимчасових зв'язків та їх реалізацією у вигляді відповідних поведінкових реакцій. Перехід від «термінового» етапу до «довготривалого» є адаптаційним процесом, уможливорює постійне життя організму в нових умовах, розширює сферу його проживання і свободу поведінки в мінливому біологічному і соціальному середовищі (Меерсон, 1988: 178).

– психічний – пристосування насамперед психічних процесів: пристосування сприйняття під навколишню дійсність, пристосування пам'яті, мови, мислення;

– соціальний – пристосування до оточуючих людей, особливостям міжособистісних відносин, групової динаміки тощо.

Рівні адаптації тісно пов'язані між собою. Так фізіологічна адаптація може сприяти психологічній (наприклад, пристосувались до нових

умов, людина починає краще проявляти розумові здібності, творчість). Соціальна адаптація може сприяти фізіологічній (наприклад, якщо ви налагодили відносини з іншою людиною, можете отримати від неї допомогу) тощо (Маклаков, 2001: 18).

У соціології поняття адаптації було пов'язано з подоланням певних труднощів, стереотипів логіко-семантичного характеру. Його розглядали як результат процесу пристосування учасників до нового соціального оточення.

*Соціальна адаптація* виступає процесом активного пристосування особистості до умов соціального середовища, за результатами якого відбувається прийняття цілей, норм групи, соціальних ролей та інших характеристик соціального середовища (Андросович, 2016: 22).

У цій науці пасивність і активність розглядаються як форми адаптації. Причому адаптація активна, коли індивід прагне впливати на середовище, щоб змінити його (у тому числі ті норми, цінності, форми взаємодії, які він має опанувати), а пасивна – коли він не прагне до такого впливу та змін.

В. Гриценко, вивчаючи адаптацію переселенців у новому соціокультурному середовищі, визначає *соціально-психологічну адаптацію*, під сутністю якої пропонує розуміти поєднанням стійкості (збереження ідентичності, тотожності організму самому собі) з мінливістю (досягненням нових станів), що здійснюється на рівнях способів його взаємодії з середовищем та адаптивних механізмів (Гриценко, 2002: 54).

Особливої уваги заслуговує визначення поняття «адаптація» у педагогічній сфері. Тут під адаптацією загалом розуміють пристосування до системи освіти, освітнього процесу, причому пристосування розглядається у значенні «звикання» до нової діяльності, нових умов, зміни соціальних ролей тощо, де звикання займає приблизно 2–3 місяці. Науковці пов'язують його з процесом дезадаптації (наприклад, адаптація першокласників або першокурсників). З іншого боку, адаптація у сфері пізнання, освіти відбувається поступово, оскільки весь час ускладнюються знання, що мають бути засвоєні особистістю, і кінцевим етапом адаптаційного процесу стає самоорганізація та самоосвіта.

Адаптацію до навчання у педагогіці як оптимізацію освітнього процесу розглядають у разі відхилення в розвитку особистості, де кінцевою метою є інтеграція її у соціумі. Тут адаптація має односторонній процес пристосування – тільки з боку педагога, а реалізується за допомогою

спрощення програм, підбору індивідуальних завдань, специфічного матеріально-технічного забезпечення тощо.

У педагогічному словнику адаптація розкривається у значенні «адаптивний» як стан активності, характеристика тенденції відповідності або невідповідності між цілями і результатами активності людини, що досягаються. Адаптивність виражається в узгодженні цілей і результатів (Гончаренко, 1997: 15).

Адаптацію до навчання ще називають дидактичною адаптацією (запропоновано О. Морозом як вид адаптації (Мороз, 2003). І. Микитюк дидактичну адаптацію трактує в контексті готовності індивіда щодо успішного опанування різноманітних нових організаційних форм навчання, методів та змісту навчальної діяльності, здатності пристосовуватися до значного збільшення обсягу освітньої інформації, до мови наукових текстів і вивчення спеціальної термінології у процесі опанування дисципліною (Микитюк, 2013: 133).

Аналіз педагогічної літератури свідчить, що адаптацію до будь-якого навчання розглядають як здатність особистості розвиватися в тому середовищі, в яке вона потрапила. Адаптація до навчання включає три види: біологічний – пристосування до нового режиму навчання та життя; психологічний – процес входження до нового освітнього середовища та системи вимог, пов'язаної із виконанням навчальної діяльності, використовуючи внутрішні поведінкові резерви; соціальний – входження до нового колективу, встановлення рівноваги, єдності між особистістю та соціальним середовищем. Всі види адаптації до навчання нерозривно пов'язані між собою. Отже, розглядають адаптацію як процес пристосування до нових умов чи вимог середовища, результатом якої має бути пристосування, що є показником життєвої компетентності індивіда.

**Висновки.** Отже, огляд підходів до визначення сутності поняття «адаптація» у міждисциплінарному аспекті дає можливість зробити такі висновки.

1. Термін «адаптація» вперше був уведений у науковий обіг у значенні пристосування. Адаптацію розглядають в різних науках як в широкому – пристосування до середовища, так і у вузькому сенсі – відображає лише аспект, що відноситься до індивідуального розвитку організму.

2. Сутність адаптації трактують у різних науках. У біології адаптацію розглядають як здатність усього живого пристосовуватися до оточуючого середовища. У філософії – це встановлення

гармонії системи із зовнішнім та внутрішнім середовищем. У кібернетиці адаптацію асоціюють з категоріями саморегуляції, управління, оптимізації і визначають як реагування системи, що самоуправляється, на мінливі умови середовища. У психології адаптацію розглядають у контексті властивості, активності, здатності, індивідуально-психологічної особливості особистості і тлумачать як рівновагу між індивідом (когнітивними структурами) і середовищем. У соціології розглядають як процес активного пристосування людини чи групи людей до нового або зміненого соціального середовища. У педагогіці адаптацію до будь-якого навчання розглядають як здатність розвиватися в постійно змінюваному освітньому середовищі.

3. Аналіз наукової літератури свідчить, що однозначного визначення «адаптації» немає. Це пояснюється багатоваріантністю форм, механізмів та носіїв адаптації. Але всі науки згодні з тим, що адаптація відображає загальну властивість живих організмів, живої матерії (окремого індивіду чи групи людей), що пристосовуються до змін навколишнього середовища. Відстежено три напрями визначення поняття «адаптація»: за значенням пристосування організмів до середовища, визначення через «головну» ознаку, визначення адаптації і як процесу, і як результату.

4. Адаптація має свої види: генотипічна і фенотипічна адаптації; рівні: фізіологічний (біологічний), психічний, соціальний; форми: прогресивна (або активна), ідіоадаптація, регресивна (пасивна). Але в кожній науці види, рівні та форми мають розбіжності у трактуванні та класифікуванні.

Таким чином, у рамках нашого дослідження під адаптацією ми будемо розглядати не тільки здійснення діяльності особистості у напрямі власних змін, як реакцію на зміни оточуючого середовища (мається на увазі активне пристосування особистості – осмислені дії та вчинки, пошук власних шляхів, адаптивних механізмів власного розвитку в постійно змінюваному середовищі), але й як взаємоадаптацію у системі «людина-середовище». Якщо людина може змінити ситуацію на користь позитивної саморегуляції, тоді вона може впливати на зміни середовища. Ми вважаємо, що людина свідомо і може регулювати не тільки свої стосунки та власні якості особистості, а й середовище, в якому вона знаходиться.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у детальному вивченні визначення сутності поняття «адаптація» у педагогічному аспекті.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андросович К. А. Феномен соціальної адаптації як предмет наукового аналізу. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2016. № 3 (46). С. 20–24. Атланов Д. Ю. Философская антропология: монография, 2015. 390 с. URL: <https://www.litres.ru/dmitriy-atlantov-5675900/filosofskaya-antropologiya/chitat-onlayn/> (дата звернення: 20.12.2019).
2. Балл Г. А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности. *Вопросы психологии*. 1989. № 1. С. 92-100.
3. Бобко И. М., Коуров В. Г., Собакинских Н. И. Адаптивные педагогические программные средства. Новосибирск : изд. Новосиб. ун-та. 1991. 101 с.
4. Бондар Л. В. Психолого-педагогічні особливості адаптації першокурсників до умов навчання у вищому навчальному закладі. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія*. 2016. № 8. DOI: 10.18372/2411-264X.8.12326.
5. Буяльська Т. Б., Прищак М. Д. Теоретичні аспекти адаптації студентів I курсу до навчання у ВНЗ. *Гуманізм та освіта*: матеріали ІХ міжнародна наук.-практ. конф. Електронне фахове видання: ВНТУ. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Буяльська.php> (дата звернення: 15.12.2019).
6. Георгиевский А. Б. Эволюция адаптаций (историко-методологическое исследование). Ленинград : Наука. 1989. 189 с.
7. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : «Либідь». 1997. 374 с.
8. Гриценко В. В. Стремление к самоактуализации как важнейший фактор успешности адаптации вынужденных переселенцев. Москва, 2002. 344 с.
9. Жунсі Ху. Сутність та особливості поняття адаптація у науковій літературі. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2013. № 3. С. 265–274. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlur\\_2013\\_3\\_38](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlur_2013_3_38) (дата звернення: 2.12.2019).
10. Зубченко В. Г. Адаптаційні особливості педагогів як фактор ефективності педагогічної діяльності. *Український Будинок економічних та науково-технічних знань товариства «Знання» України*. К: [б.в.]. 1996. 19 с.
11. Каут Н. М. Особистісна адаптованість молодших школярів. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. 2012. Вип. 17. С. 157–165.
12. Коленіченко Т. І. Концептуальні засади дослідження проблеми адаптації особистості до нових умов життєдіяльності. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 2015. Вип. 43. С. 431–435.
13. Колесов Д. В. Адаптация организма подростков к учебным нагрузкам. Москва, 1987. 176 с.
14. Маклаков А. Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях. *Психологический журнал*. 2001. № 1. С. 16–24.
15. Маркарян Э. С. Теория культуры и современная наука: (логико-методологический анализ). Москва : Мысль. 1983. 308 с.
16. Меерсон Ф. З., Пшеничкова М. Г. Адаптация к стрессорным ситуациям и физическим нагрузкам. Москва : Медицина. 1988. 252 с.
17. Микитюк І. А. Дидактична адаптація як важливий чинник формування загальнокультурної компетентності студентів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні та психологічні науки*. 2013. № 2. С. 130–136. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnarv\\_ppn\\_2013\\_2\\_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnarv_ppn_2013_2_16).
18. Мороз О. Г., Падалка О. С., Юрченко В. І. Педагогіка і психологія вищої школи : Навчальний посібник. Київ : НПУ. 2003. 267 с.
19. Петровский В. А. Психология неадаптивной активности. Москва : ТОО Горбунок. 1992. 224 с.
20. Платонов В. Н. Теория адаптации и резервы совершенствования системы подготовки спортсменов (часть 1). *Вестник спортивной науки. Теория и методика спорта высших достижений*. 2010. URL: [teoriya-adaptatsii-i-rezerv-sovershenstvovaniya-sistem-podgotovki-sportsmenov-chast-1.pdf](http://teoriya-adaptatsii-i-rezerv-sovershenstvovaniya-sistem-podgotovki-sportsmenov-chast-1.pdf)
21. Растринин Л. А. Адаптация сложных систем. Рига : Зинатне. 1981. 375 с.
22. Санникова О. П., Кузнецова О. В. Адаптивность личности. Монография. Одесса : Издатель Н. П. Черкасов. 2009. 258 с.
23. Совьев И. В. Психологическая адаптация военнослужащих внутренних войск к служебно-боевой деятельности в условиях вооруженного конфликта : Автореф. дис. ... канд. психол. наук. М. 1999. 24 с.
24. Шепель М. Є. Педагогічні умови адаптації майбутніх учителів філологічних спеціальностей до професійної діяльності : дис. ... к. пед. н. Одеса : ДЗ «П-УНПУ імені К. Д. Ушинського». 2016. 345 с.
25. Шльонська О. О. Розгляд поняття «адаптація» з погляду системного підходу. *Актуальні проблеми психології. Том III. Консультативна психологія і психотерапія*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України Видавець Лисенко М. М.. 2013. Вип. 9. URL: [neurocorrection.com.ua/publikatsii/item/75-rozglyad-ponyattya-adaptatsiya-z-poglyadu-sistemno-pidkhodu](http://neurocorrection.com.ua/publikatsii/item/75-rozglyad-ponyattya-adaptatsiya-z-poglyadu-sistemno-pidkhodu)

### REFERENCES

1. Androsovich K. A. Fenomen sotsialnoi adaptatsii yak predmet naukovoho analizu [The phenomenon of social adaptation as the subject of scientific analysis]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*, 2016. Nr. 3 (46). pp. 20-24. [in Ukrainian].
2. Atlanov D. Yu. Filosofskaya antropologiya: monografiya [Philosophical Anthropology: monograph], 2015, 390 p. URL: <https://www.litres.ru/dmitriy-atlantov-5675900/filosofskaya-antropologiya/chitat-onlayn/> (data zvernennia: 20.12.2019). [in Russian].
3. Ball G. A. Ponyatie adaptatsii i ego znachenie dlya psihologii lichnosti [The concept of adaptation and its significance for personality psychology.]. *Voprosy psihologii*, 1989. Nr. 1. pp. 92-100. [in Russian].

4. Bobko I. M., Kourov V. G., Sobakinskih N. I. Adaptivnye pedagogicheskie programnye sredstva [Adaptive Pedagogical Software]. Novosibirsk : izd. Novosib. un-ta, 1991. 101 p. [in Russian].
5. Bondar L. V. Psykholoho-pedahohichni osoblyvosti adaptatsii pershokursnykiv do umov navchannia u vyshchomu navchalnomu zakladi [Psychological and pedagogical peculiarities of adaptation of freshmen to the conditions of study in higher education]. Visnyk Natsionalnoho aviaatsiinoho universytetu. Seriya: Pedahohika, Psykholohiia, 2016. Nr 8. DOI: 10.18372/2411-264X.8.12326. [in Ukrainian].
6. Buial'ska T. B., Pryshchak M. D. Teoretychni aspekty adaptatsii studentiv I kursu do navchannia u VNZ [Theoretical Aspects of Adaptation of Students of the First Year to Studying in Higher Education]. Humanizm ta osvita: materialy IKh mizhnarodna nauk.-prakt. konf. Elektronne fakhove vydannia: VNTU. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Buial'ska.php> (data zvernennia: 15.12.2019). [in Ukrainian].
7. Georgievskij A. B. Evolyuciya adaptacij (istoriko-metodologicheskoe issledovanie) [Adaptation evolution (historical and methodological study)]. Leningrad : Nauka, 1989. 189 p. [in Russian].
8. Honcharenko S. U. Ukrain'skyi pedahohichnyi slovnyk. Kyiv: «Lybid», 1997. 374 p. [in Ukrainian].
9. Gricenko V. V. Stremlenie k samoaktualizacii kak vazhnejshij faktor uspešnosti adaptacii vynužhdennyh pereselencev [The desire for self-actualization as the most important factor in the successful adaptation of internally displaced persons]. Moskva, 2002. 344 p. [in Russian].
10. Zhunsi Khu. Sutnist ta osoblyvosti poniattia adaptatsiia u naukovii literaturi [The essence and features of the concept of adaptation in the scientific literature]. Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky, 2013. Nr. 3. pp. 265–274. [in Ukrainian]. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup\\_2013\\_3\\_38](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2013_3_38) (data zvernennia: 2.12.2019).
11. Zubchenko V. H. Adaptatsiini osoblyvosti pedahohiv yak faktor efektyvnosti pedahohichnoi diialnosti [Adaptation features of teachers as a factor of effectiveness of pedagogical activity]. Ukrain'skyi Budynok ekonomichnykh ta naukovotekhnichnykh znan tovarystva «Znannia» Ukrainy. Kyiv: [b.v.], 1996. 19 p. [in Ukrainian].
12. Kaut N. M. Osobystisna adaptovanist molodshykh shkolariv [Personal adaptability of younger students]. Problemy suchasnoi psykholohii: zbirnyk naukovykh prats K-PNU imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 2012. Vyp. 17. pp. 157-165. [in Ukrainian].
13. Kolenichenko T. I. Kontseptualni zasady doslidzhennia problemy adaptatsii osobystosti do novykh umov zhyttiediialnosti [Conceptual bases of research of the problem of adaptation of the person to new conditions of life]. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubyn'skoho. Seriya: pedahohika i psykholohiia, 2015. Vyp. 43. pp. 431-435. [in Ukrainian].
14. Kolesov D. V. Adaptaciya organizma podrostkov k uchebnym zagruzkam [Adaptation of the body of adolescents to learning loads]. Moskva, 1987. 176 p. [in Russian].
15. Maklakov A. G. Lichnostnyj adaptacionnyj potencial: ego mobilizaciya i prognozirovanie v ekstremal'nyh usloviyah [Personal adaptive potential: its mobilization and forecasting in extreme conditions]. Psihologicheskij zhurnal, 2001. № 1. pp. 16-24. [in Russian].
16. Markaryan E. S. Teoriya kul'tury i sovremennaya nauka: (logiko-metodologicheskij analiz) [The theory of culture and modern science: (logical and methodological analysis)]. Moskva: Mysl', 1983. 308 p. [in Russian].
17. Meerson F. Z., Pshennikova M. G. Adaptaciya k stressornym situacijam i fizicheskim nagruzkam [Adaptation to stressful situations and physical activity]. Moskva: Medicina, 1988. 252 p. [in Russian].
18. Mykytiuk I. A. Dydaktychna adaptatsiia yak vazhlyvyi chynnyk formuvannia zahal'nokulturnoi kompetentnosti studentiv u protsesi vyvchennia psykholoho-pedahohichnykh dystsyplin [Didactic adaptation as an important official formulary of cultural excellence students in the process of psychological education and pedagogical disciplines]. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriya : Pedahohichni ta psykholohichni nauky, 2013. Nr. 2. pp. 130-136. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnapv\\_ppn\\_2013\\_2\\_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnapv_ppn_2013_2_16). [in Ukrainian].
19. Moroz O. H., Padalka O. S., Yurchenko V. I. Pedahohika i psykholohiia vyshchoi shkoly: Navchalnyi posibnyk. Kyiv: NPU, 2003. 267 p. [in Ukrainian].
20. Petrovskij V. A. Psihologiya neadaptivnoj aktivnosti [Psychology of non-adaptive activity]. Moskva: TOO Gorbunok, 1992. 224 p. [in Russian].
21. Platonov V. N. Teoriya adaptacii i rezervy sovershenstvovaniya sistemy podgotovki sportsmenov (chast' 1) [The theory of adaptation and reserves for improving the system of training athletes (part 1)]. Vestnik sportivnoj nauki. Teoriya i metodika sporta vysshih dostizhenij, 2010. URL: [teoriya-adaptatsii-i-rezerv-sovershenstvovaniya-sistem-podgotovki-sportsmenov-chast-1.pdf](http://teoriya-adaptatsii-i-rezerv-sovershenstvovaniya-sistem-podgotovki-sportsmenov-chast-1.pdf) [in Russian].
22. Rastrigin L. A. Adaptaciya slozhnykh system [Adaptation of complex systems]. Riga: Zinatne, 1981. 375 p. [in Russian].
23. Sannikova O. P., Kuznecova O. V. Adaptivnost' lichnosti [Adaptability of personality]. Monografiya. Odessa: Izdatel' N. P. Cherkasov, 2009. 258 p. [in Russian].
24. Sov'ev I. V. Psihologicheskaya adaptaciya voennosluzhashchih vnutrennih vojsk k sluzhebno-boevoj deyatelnosti v usloviyah vooruzhennogo konflikta [Psychological adaptation of military personnel of internal troops to military service in the conditions of armed conflict]: Avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk. Moskva, 1999. 24 p. [in Russian].
25. Shepel' M. Ye. Pedagogichni umovi adaptacii majbutnih uchiteliv filologichnih special'nostej do profesijnoi diyal'nosti [Pedagogical conditions of adaptation of future teachers of philological specialties to professional activity]: dis... k. ped. n. Odesa: DZ «P-UNPU imeni K. D. Ushins'kogo», 2016. 345 p. [in Ukrainian].
26. Shlonska O. O. Rozghliad poniattia «adaptatsiia» z pohliadu systemnoho pidkhodu [Consideration of the concept of «adaptation» in terms of a systematic approach]. Aktualni problemy psykholohii. Tom III. Konsultatyvna psykholohiia i psihoterapiia: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy Vydavets Lysenko M. M., 2013. Vyp. 9. URL: [neurocorrection.com.ua/publikatsii/item/75-rozglyad-ponyattya-adaptatsiya-z-poglyadusistemnoho-pidkhodu](http://neurocorrection.com.ua/publikatsii/item/75-rozglyad-ponyattya-adaptatsiya-z-poglyadusistemnoho-pidkhodu) [in Ukrainian].